

Научна критика
Примљен: 14. јануара 2024.
Прихваћен: 12. маја 2024.
УДК 821.163.41.09 Васић Д.(049.32)
10.46630/phm.16.2024.61

ИЗНАД И НАКОН МАГЛИ: ДРАГИША ВАСИЋ

(*Драгиша Васић: век црвених мајли*, уредници Драган Хамовић и Недељка Бјелановић, Институт за књижевност и уметност, Београд, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2023)

Зборник научних радова *Драгиша Васић: век црвених мајли*, који су уредили Драган Хамовић и Недељка Бјелановић, четврта је публикација у едицији *Културни оквири српске књижевности*. Основано 2020. године, научно одељење „Српска књижевност и културна самосвест“ Института за књижевност и уметност у Београду, поред едиције *Поетике и култура* посвећене објављивању научних монографија, покренуло је, уједно, и едиције *Кон-текст* и *Културни оквири српске књижевности*, у којима се објављују зборници радова проистекли са округлих столова и научних скупова, при чему је за све три едиције карактеристично двоструко истраживачко усмерење. Наиме, све поменуте едиције засноване су на опсежном и методолошки плуралном проматрању комплексних и вишесмерних повезаности књижевних дела и друштвено-историјског контекста њиховог настанка и рецепције, тј. саодносâ текст(ов)а и контекста (што је начином парцелације назива едиције *Кон-текст* експлицитно сугерисано), као што, с друге стране, ове едиције остварују културну мисију у актуелној науци о књижевности, будући да постојано доприносе (ре)валоризацији књижевног, књижевнокритичког и публицистичког опуса оних аутора који су у деценијама рестриктивног и једнообразног државног система били, из идеолошко-политичких разлога, интенционално прећутани у културној јавности. Индикативна је чињеница да су у едицији *Културни оквири српске књижевности* Драган Хамовић и Недељка Бјелановић уредили зборнике о истакнутим члановима Српског културног клуба (1937), књижевницима, правницима, приљезним испитивачима етнопсихолошког профила српског народа, јавним делатницима и писцима који су деценијама били у немилости комунистичког режима, тј. о ауторима чије је стваралаштво било скрајнуто и у немалом временском периоду запостављено и непроучено, а који су у размаку од две године (2007, 2009) рехабилитовани, након чега је отворен простор за њихову књижевнонаучну рехабилитацију – о Слободану Јовановићу (1869–1958) и Драгиши (Драгомиру) Васићу (1885–1945). Дакле, након зборника *Књижевност и култура у чишању Слободана Јовановића* (2022), у којем је осамнаест научника (историчара и теоретичара књижевности, социолога и лингвиста) понудило детаљно тумачење културне идеологије и културног обрасца Слободана Јовановића, стилистичких одлика његовог дискурса, те Јовановићеве есејистике и књижевних критика у ужем смислу, исти уреднички тим, годину дана доцније, продужио је књижевнонаучни и културно-идеолошки подухват расветљавања уметнички вредних и више него репрезентативних а из не-

литерарних разлога запостављених сегмената културне баштине српског национа.

Проистекао из излагања са научног скупа, одржаног 3. и 4. октобра 2022. године у Горњем Милановцу, зборник *Драгиша Васић: век црвених мајли*, састављен је од уводне речи и шеснаест научних радова, распоређених у три целине. Пет радова прве целине зборника, чији су аутори Мило Ломпар, Горана Раичевић, Драган Хамовић, Јана Алексић и Александар Марушић, посвећени су начелним питањима прозе Драгише Васића, односно проблематизацији Васићеве културне идеологије и националног становишта, те самеравању културе памћења, статуса и очуваности историјских споменика Рудничко-таковског краја крајем тридесетих година 20. века, односно у двадесетим годинама 21. века, три рада друге целине зборника, које потписују Милош Тимотијевић, Никола Маринковић и Владимир Димитријевић у интерпретативни фокус стављају Васићеву политичку публицистику и совјетски путопис, док је најобимнији, трећи сегмент зборника, који чини осам радова (Александар Милановић, Недељка Бјелановић, Милета Аћимовић Ивков, Стеван Јовићевић, Ана Козић, Јована Милованчевић, Александар Пејчић и Марија Благојевић) усредсређен на анализу језичко-стилских карактеристика прозног израза Драгише Васића, односно тематике, јунака и поетике простора у роману *Црвене мајле* (1922), као и збиркама приповедака овог аутора, при чему не остаје занемарена ни Васићева путописна проза, у којој је тематизована Стара Србија, а ова бива упоређена са путописима Васићевог савременика и сапатника Григорија Божовића.

Зборник отвара уводна реч, заправо беседа са отварања научног скупа „Драгиша Васић и дуг отаџбине“ Драгана Хамовића, у којој је образложено опредељење за (ре)интерпретацију и (ре)валоризацију културно-политичког ангажмана и књижевне делатности Драгише Васића. Имајући у виду репрезентативност, парадигматичност и снажну симболичност судбине овог писца, тј. узевши у обзир да се „Фигура Драгише Васића издиже [...] као један од симбола српског смера и удеса у двадесетом веку“, као и то да „И дан-данас, напор да се у нашој средини поврати и утврди српско становиште, изгледа као герилска борба“, Драган Хамовић, позивајући се на Ханса-Георга Гадамера који наглашава „посебно изражен отаџбински интерес у писању историје“, бављење Васићем оцењује као „отаџбински интерес првог реда“. Исправљање културно-историјске неправде и надокнађивање „полу-века без Васића“ примарни је циљ ове публикације.

Обиман и минуциозан научни рад „Драгиша Васић: фотографије са пишчевим ликом“ Мила Ломпара, са поднасловом „Нервозни час приповести“, анализом Васићеве публицистике, прозе и фотографија оцртава идеолошки профил овог књижевника, друштвену проблематику која га је заокупљала и литерарно уобличење које је она у његовим делима задобила. Са посебном пажњом и финим осећајем за детаљ, нијансе али и разумевање људске егзистенције као слојевитог и вишезначног феномена, расветљена су питања од круцијалне важности за етички и списатељски лик Драгише Васића – питање има ли жртва било каквог смисла и питање може ли се народ перципирати као целина или низ партикуларитета. За разлику од студије *Карактер и менталитет једној поколења* (1919) у којој се, аргументованим побијањем културолошких предрасуда и колонијалног начина расуђивања француског психолога и антрополога Гистава ле Бона, те схватањем народа као компакт-

не целине (једног бића) Драгиша Васић заложиио за осмишљавање жртве поднете у Првом светском рату, концепција народа у Васићевој прози биће постепено али градацијски раслојена, декомпонована, док ће проблем смисла жртве бити све више начет сумњом и разочарањем, проистеклим из конкретних, поражавајућих послератних политичких прилика. Мило Ломпар, исто тако, предочава Васићеву храбру, бескомпромисну, доследну критику државне политике, у распону од *Прогреса* до *Српској иласа*, где су осећање одговорности, залагање за осмишљавање историјског удеса и борба за српска национална права константе публицистичког ангажмана овог класичног модернисте и неумољивог опозиционара. Релевантним се указује Ломпарево луцидно објашњење наслова Васићевог романа. Према аутору *Модерних времена у прози Драгише Васића*, наслов *Црвене мајле* може се повезати са књигом репортажа *Russia in the Shadows* (1920) Херберта Велса, која је на шпански преведена као *Русија у мраку* (*Rusia en las tinieblas*), на чешки као *Сумрак Русије* (*Soumrak Ruska*), на немачки као *Ноћ над Русујом* (*Nacht über Russland*), а на руски као *Русија у мајли* (*Россия во маїль*), а управо се у речи *маїль* сустичу значења таме, мрака, сумрака, ноћи, измаглице, сумаглице, магле, што ће бити кровни лајтмотив и симболичка потка овог остварења, будући да се њиме упућује на руску револуцију и уједно, именује Русија. Тумачењу наслова Васићевог романа пажњу посвећује Горана Раичевић, у раду „Шта су то црвене магле? (О индивидуалистичком и колективистичком начелу у делу Драгише Васића и Милоша Црњанског)“, указујући како на везу ове синтагме са Октобарском револуцијом и маглама с почетка *Ушисака из Русије*, тако и на идиоматски израз *red mist* „који упућује на стање гнева, беса, али и на сваку ситуацију у којој се човек налази ‘ван себе’, када уместо рационалности у њему превладају ирационални импулси“. Надовезујући се на властита пређашња испитивања колективистичког и индивидуалистичког принципа у стваралаштву Милоша Црњанског, Горана Раичевић пореди идеолошко опредељење Црњанског и Васића, позивајући се, притом, и на интервју који је Васић дао Црњанском за *Игеје* 1934. године (исте године када Црњански улази у полемику са Крлежом поводом текста „Оклеветани рат“), да би најпосле понудила другачије, суптилније и прецизније раумевање „старе“ и „нове“ вере у роману, не као опозиције између национализма и космополитизма него као суштинску разлику између „старог доба колективистичких вредности жртвовања и пожртвованости [...] одрицања и ускраћености, и новог индивидуалистичким вредностима обележеног времена“, у којем се поглавито чезне за задовољењем егоистичких страсти и нагона. У уочавању ирационалне и деструктивне снаге нагона ауторка сагледава узрок Васићеве одбојности према револуцији и *црвеним мајлама* које „опијају човечанство, али не доносе решење“. Упоредном анализом ставова о менталитету српског човека које су изнели Драгиша Васић, Слободан Јовановић, Јован Скерлић, Владимир Велмар-Јанковић и Момчило Настасијевић, у научном раду „Драгиша Васић и криза српског саморазумевања“ Драган Хамовић сагледава размере „повесног полома“ и трагичног дисконтинуитета, какав је представљао Први светски рат, који је неповратно начинио рез у колективном и индивидуалном саморазумевању, продубивши, истовремено, идеолошку потку термина „предратно“ и „послератно“. Виталистички дух и висок степен самопрегора Драгиша Васић препознаје у српском сеља-

ку, од којег се према виспирним запажањима Слободана Јовановића увек (а поготово у рату) очекивало да премаши властите способности, док Владимир Велмар-Јанковић у огледу о „београдском човеку“ примећује како је Београд населио „живац сељачки народ у борби која је често личила на агонију“, док ће на амбиваленцију у карактеру Срба указати Јован Скерлић, у чланку „Србија, њена култура и њена књижевност“, приметивши како је овај народ способан за велики полет у часовима прегнућа, као што лако може да плане или пак клоне. Отуда, имајући све време на уму Васићеву идејну постојаност (у јавном раду) и полиперспективизам (у уметности), Драган Хамовић напореда предочава вредносне судове о прози Драгише Васића које су изнели Станислав Винавер и Велибор Глигорић, који с једне стране примећују умешност сликања тешке, суморне, на махове раздрагане душе србијанске паланке (Винавер), односно некритичку идеализацију предратног времена и паланачког начина живота као њене метонимије (Глигорић). Поред Глигорићевог памфлета, Мирослав Крлежа са марксистичког становишта критикује Васићеву идеализацију патријархата, негативно се односећи како према некадашњем пријатељу и куму (који постаје „деласирани србијански резервни официр“), тако и према његовом погледу на свет и етичко-идеолошким назорима. Компаративном анализом сучељених визура Васићевих савременика, Драган Хамовић доказује како је Васићево становиште (и његова литерарна транспозиција) превасходно антиколонијална, будући да свој културни образац не прилагођава страном моделу и предрасудама, већ о историјским и психолошким траумама властите етничке заједнице сведочи непристрасно, независно и „изнутра“. Са овим разматрањима у дослуху је рад „Етнопсихолошки увиди Драгише Васића у књизи *Каракџер и ментијалијетей једној њоколења*“ Јане Алексић, у којем се ова монографија анализира као „јединствена [...] одбрана духовног и културног профила историјске заједнице којој аутор припада“. Полазећи од поставки Едварда Саида, Марије Тодорове, Андре Гинтрича, као и инструктивних увида Јелене Арсенијевић Митрић, Јана Алексић детаљно анализира етнопсихолошке увиде Драгише Васића, у светлу његовог одлучног побијања поставки Гистава ле Бона, које се доимају као очигледан „рефлекс охолог оријенталистичког дискурса“. Алексићева тумачи *Каракџер и ментијалијетей једној њоколења* као Васићево заступање српског национа и његове духовно-повесне акције, у којем су кључни демантији о анимозитету према ратном непријатељу и о томе да Срби воле рат, будући да су Срби ратовали зато што су морали а не зато што су желели, не, дакле, против некога или нечега него за нешто: идеал слободе и голи живот. Ауторка издваја Васићева запажања о српској верској толеранцији и високим моралним начелима заснованим на усменом предању, док се као носилац ових одлика али и светскоисторијски актер указује *њоколење*, део колектива који би био симболички репрезент колективне душе (*Gesamtgeist*) и духа времена (*Zeitgeist*), што је блиско методолошким поставкама Рут Бенедикт, са којима се, у овом раду, доводе у везу Васићеви увиди и закључци. Рад „Погледи Драгише Васића на историјско наслеђе Рудничко-таковског краја и стање у коме се оно налази после једног века“ Александра Марушића драгоцено је поређење Васићевих чланака „Споменици се губе: утисци из родног краја“ и „Манастир Враћевшница и црква Савинац: две наше знаменитости“, објављених у *Полијици* и *Правди* 1937. године са стањем

у којем се налазе споменици културе Рудничко-таковског краја у 21. веку. Немару према културној баштини, запуштености и пропадању важних обележја националне историје и културе (о чему сведочи како Васић, тако и његови савременици Миодраг Стефановић и Јован В. Коштуница) Марушић супротставља постојан рад на култури памћења који предузима Музеј рудничко-таковског краја сталним поставкама и прикупљањем артефаката (личних предмета, дела ликовних уметности, недгробних белега и устаничких реликвија) династије Обреновић.

Сегментиран на поглавља којима је мапиран културолошки, архитектонски и идеолошки профил Русије, научни рад „Црвена’ или ‘света’ Русија: компарација путописа Мирослава Крлеже и Драгише Васића о првој земљи социјализма“ Милоша Тимотијевића опсежна је анализа околности које су претходиле путовањима, сâмих путовања и забележених утисака Мирослава Крлеже и Драгише Васића о совјетској Русији. Тумачењем запажања двојице путописаца о Москви, Кремљу, Петрограду, Лењиновом култу, Музеју Руске револуције и Дому Лава Толстоја, Тимотијевић показује који су чиниоци совјетске стварности интригирали Крлежу и Васића – Крлежа истиче револуционарни занос и глорификује отворену и агресивну атеизацију, док Васић покушава да проникне у рефлексе револуције на социјалну стратификацију руског друштва – при чему су поред појединих (неизбежних) сличности у доживљају посећене земље битније разлике – Крлежино поверење у револуцију као наду за спас човечанства спрам Васићевог доживљаја револуције као једне етапе у историјској улози Русије и ишчекивању хришћанског спасења. У раду „Октобарска револуција као загонетка: путописи Станислава Винавера и Драгише Васића из совјетске Русије“ Николе Маринковића пореде се *Руске њоворке* (1924) Станислава Винавера и *Ушисци из Русије* (1928) Драгише Васића са циљем да се расветли однос између идеала Русије посредованог литературом и културом и непосредно доживљеног совјетског политичког система, а релевантним се указује Маринковићево повезивање Винаверовог недостатка логике и Васићевог уочавања духовног, историјског и човечанског метежа, тј. односа старе и нове (постреволуционарне) Русије, те перципирања улоге нове Русије у процесу српског националног саморазумевања. Политичка публицистика Драгише Васића, тј. уреднички и политички ангажман овог писца у листу *Пројрес* који је излазио од маја до новембра 1920. године, под власништвом Светислава Протића и Симе Пандуровића и уредништвом Драгише Васића, Душана Николајевића и Момира Николића, предмет је испитивања у раду Владимира Димитријевића. Димитријевић предочава Васићеву оштру критику власти, њеног неморала и многоструког изневеравања смисла жртве поднете у Великом рату, те непоштене доделе ордења оним официрима који брину о интересима династије а не народа. Исто тако, овај аутор пореди „Арнаутску побуну“ Станислава Винавера и *Два месеца у јујословенском Сибиру* Драгише Васића, да би посебну пажњу посветио Васићевој одбрани Спасоја Стејића, атентатора на Александра Карађорђевића, опису Стејићевог мучења у Управи града Београда али и односу нове власти према Александру Мишићу (сину славног војводе), чиме се идеолошко превирање једног друштва снажније оцртава, а уједно и морални лик аутора *Црвених мајли*.

Александар Милановић радом „Синтакса повишене осећајности: понављање као стилски поступак у *Црвеним мајлама* Драгише Васића“ даје прворазредни допринос проучавању стила Васићеве прозе. Милановић у роману *Црвене мајле* издваја многобројна понављања (на плану лексике и синтаксе), остварена у склопу приповедачевог говора, унутрашњих монолога, у говору различитих јунака, те у узвицима и дијалозима анонимних људи из гомиле, тумачећи притом функције овог упадљивог стилематичног и стилогеног поступка (повнављања као средство миметичности, средство за постизање гротеске, сентименталистичко средство у комуникацији међу заљубљенима, средство поетизације језичког исказа итд.) Иако се Васић не перципира првенствено као писац израженог хумористичког нерва, Недељка Бјелановић, у раду „*Зашто жаба нема реј?* Од благог подсмеха до најцрње гротеске: хумор Драгише Васића“ расветљава модусе појављивања, статус и функције хумора у прози Драгише Васића. Ова ауторка примећује модерност Васићевог хумора и гротеске, као и њихову саображеност епистеми која их је изнедрила – као што је смрт у Првом светском рату попримила дотад незамисливе облике, тако хумор и гротеска бивају запрепашћујући, битно другачији, екстремнији, будући да не представљају више кантовско преображење напрегнутог очекивања у ништа него разотривају пун спектар страха иза овог ничега. Тематици Васићеве прозе (сну, смрти, еротици и болести) посвећени су радови Милете Аћимовића Ивкова, Стевана Јовићевића, Ане Козић и Јоване Милованчевић. На запажање Милете Аћимовића Ивкова како је понашање Васићевих јунака условљено „психо-емотивним разлозима“ надовезује се анализа болести у приповеткама и роману Драгише Васића Јоване Милованчевић, која овај феномен испитује и као физичку манифестацију, али знатно више у његовим многоструким психичким појавностима, служећи се превасходно концепцијама и идејама Мишела Фукоа, Сузан Сонтаг и Жака Дериде. Полазећи од модерних теоријских промишљања књижевног простора, започетих у оквиру тзв. *Stoffgeschichte*, али и монографијама Гастона Башлара, Михаила Бахтина и Јурија Лотмана, Стеван Јовићевић херменеутичку пажњу усредсређује на истраживање социјалних и културалних импликација спацијалних релација у роману *Црвене мајле* Драгише Васића, посредством анализе опозитних парова – отворен: затворен простор (опасност: заштићеност), унутрашњи: спољашњи свет (неизмерност: ограниченост) – који бивају проблематизовани и превредновани, док Ана Козић у раду „Човек (не) воли после рата: разорени мушко-женски односи у приповеткама Драгише Васића“ тумачи повлашћену авангардну тему пробуђене сексуалности, али и за Васића карактеристичан лајтмотив жениног неверства док је мушкарац на фронту, мотив смрти супружника као прилике за нове љубавне авантуре, сексуални чин у близини гроба преминуле супруге, неумољиви и силовити еротски нагон који води у разврат итд, што за последицу има нови третман морала (који бива у потпуности укинут) и ново сагледавање послератне стварности. Збирку приповедака *Паг са траћевине* (1932) интерпретира Александар Пејчић, из визуре тумачења градске културе и смене културних модела (патријархалног/традиционалног и модерног), уз посебан осврт на мотиве смрти и еротске мотиве, али и симболику пада (егзистенцијалног, физичког и моралног). Зборник затвара рад Марије Благојевић, у којем се пореди путописна проза о Старој Србији Драги-

ше Васића и Григорија Божовића, за које је карактеристична критика државе и политизација простора (Васић), односно изостанак критике и културолошки доживљај описаног простора (Божовић), као и преминација унутрашњег доживљаја и потребе да се жртва осмисли (у делу *Два месеца у јујословенском Сибиру*), тако да питања смисла жртве и одговорности уоквирују зборник, али и егзистенцијални (животни и књижевни) век Драгише Васића.

Иако о стваралаштву Драгише Васића постоје монографије (*Модерна времена у њрози Драгише Васића* Мила Ломпара и *Драгиша Васић и српска национална идеја* Милоша Тимотијевића), као и зборник научних радова *Животи и дело Драгише Васића* (прир. Борисав Челиковић, 2008), зборник *Драгиша Васић: век црвених мајли*, посвећен испитивању културолошких оквира Васићевог целокупног опуса, пружа теоријски иновативна тумачења прозе, публицистике и путописа овог аутора. У константно метежним друштвено-политичким приликама бављење Васићевим ликом и делом указује се као светао путоказ за национално и културно саморазумевање српског народа, а зборник *Драгиша Васић: век црвених мајли* као искупљење научног и отаџбинског полувековног дуга.

Милица В. Ђуковић¹

Институт за књижевност и уметност

Београд

<https://orcid.org/0000-0001-9919-392X>

¹ tiskicvet38@gmail.com

